

فصلنامه علمی مطالعات پیشگیری از جرم

سامانه: cps.jrl.police.ir | doi: 10.22034/CPS.2021.209448.1309

نقش توسعه سیاسی و آزادی‌های اقتصادی در پیشگیری از فساد مالی در بین فعالان اقتصادی شهر تهران

میرابراهیم صدیق^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۵

نوع مقاله: پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: امروزه بسیاری از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه با فرایندی اقتصادی به نام فساد در ابعاد مختلف دست به گریبانند. تجربه‌های به دست آمده از کشورهای مختلف دنیا نشان می‌دهد که فساد امری پیچیده، پنهان و متنوع است و از این رو پیشگیری از آن نیز باید مستمر، طولانی، منسجم و با برنامه‌ریزی دقیق و همه‌جانبه همراه باشد. بر همین اساس این پژوهش با هدف نقش توسعه سیاسی و آزادی‌های اقتصادی در پیشگیری از فساد مالی انجام شده است.

روش‌شناسی: روش این پژوهش کمی از نوع پیمایشی است. نمونه آماری پژوهش فعالان اقتصادی شهر تهران هستند که به کمک فرمول کوکران به تعداد ۳۸۴ نفر برآورد شده و اطلاعات آماری پژوهش به وسیله پرسشنامه محقق ساخته جمع‌آوری شده است. شاخص‌های آزادی‌های اقتصادی، حقوق سیاسی، آزادی رسانه، آزادی‌های مدنی و میزان دموکراسی و میزان پیشگیری از فساد مالی به کمک نرم‌افزار (Amos Graphics) در مدل با روایی بالایی به اثبات رسیده است.

یافته‌ها و نتایج: یافته‌های این پژوهش نشان داده که متغیرهای آزادی‌های اقتصادی، حقوق سیاسی، آزادی رسانه، آزادی‌های مدنی و میزان دموکراسی بر میزان پیشگیری از فساد مالی اثر مستقیم و معناداری دارند و آزادی‌های اقتصادی با ضریب (۰/۸۹) و توسعه سیاسی با ضریب (۰/۷۱) تاثیر مستقیم و معناداری بر پیشگیری از فساد دارند. بر اساس یافته‌های تجربی و ادبیات نظری موجود، مفهوم فساد با مفهوم دموکراسی در ارتباط است و حاکمیت قانون و نهادها و حقوق مدنی به کاهش فساد و پیشگیری از آن در سیستم سیاسی و اداری یک جامعه منجر می‌شوند.

واژگان کلیدی: آزادی‌های اقتصادی، حقوق سیاسی، آزادی رسانه، آزادی‌های مدنی، دموکراسی، پیشگیری از فساد مالی.

* استاندارد APA: صدیق، میرابراهیم. (۱۴۰۰). نقش توسعه سیاسی و آزادی‌های اقتصادی در پیشگیری از فساد مالی در

بین فعالان اقتصادی شهر تهران. مطالعات پیشگیری از جرم. ۱۶(۶۰): ۶۶-۴۳. قابل بازیابی از:

http://cps.jrl.police.ir/article_96748.html

^۱ استادیار گروه علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه: e.seddigh@gmail.com

مقدمه

امروزه بسیاری از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه با فرایندی اقتصادی به نام فساد در ابعاد مختلف دست به گریبانند. دامنه این مقوله به حدی است که هر ساله موسسات مختلف از جمله موسسات پژوهشی به طور مستقیم به این بحث در عرصه ملی و بین‌المللی ورود پیدا می‌کنند و هر ساله همایش‌ها و سمینارهای ملی و بین‌المللی در کشورهای مختلف دنیا در این زمینه برگزار می‌شوند. تجربه‌های به دست آمده از کشورهای مختلف دنیا نشان می‌دهد که فساد امری پیچیده، پنهان و متنوع است و از این مبارزه با آن نیز باید مستمر، طولانی، منسجم و با برنامه‌ریزی دقیق و همه‌جانبه همراه باشد (افضلی، ۱۳۹۰: ۲۳۶). سازمان شفافیت بین‌الملل فساد را سواستفاده از قدرت سپرده شده برای منافع شخصی تعریف می‌کند و از نظر آنها فساد می‌تواند اشکال مختلفی داشته باشد و می‌تواند شامل رفتارهایی مانند: رشوه خواری، رانت‌خواری، سواستفاده سیاستمداران از پول عمومی و ... باشد. فساد علامت حاکمیت بد و ضعف در نهادهایی است که تقریباً در همه کشورهای جهان وجود دارد. به عبارت دیگر، هیچ کشوری در برابر فساد مقاوم نیست، زیرا این یک مشکل جهانی شده است (آلبانز و آرتلو^۱، ۲۰۱۸: ۴۷۲). فساد مالی نقض قوانین موجود برای تأمین منافع و سود شخصی است. از فساد غالباً به عنوان یک بیماری شدید نام برده می‌شود و رواج فساد مالی به درستی به عنوان یکی از مهمترین موانع در راه پیشرفت‌های موفقیت‌آمیز اقتصادی، به عنوان مثال در کشورهای آسیایی و آفریقایی، برشمرده شده است. سطح بالای فساد مالی می‌تواند موجب ناکارآمدی سیاست‌های دولتی شود (رحیمیان، ۱۳۹۳: ۱۰۴). از این رو پرداختن به بحث فساد در جوامع اولویت پژوهشی و برنامه‌ریزی بسیاری از کشورهاست. فساد دارای ابعاد مختلفی است، فساد به علت نقش و تاثیرات منفی زیادی که دارد، بر کارایی و اثربخشی نهادهای جامعه تاثیر می‌گذارد. از این رو فساد همواره مورد توجه دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی بوده و هست. فساد در بطن جامعه اشکال مشخصی به خودش می‌گیرد و عمدتاً رد پای آن در فعالیت‌های سیاسی بیشتر پیداست و متهم کردن دیگران به فساد و استفاده از ابزار مبارزه با فساد برای تسویه حساب‌های سیاسی در فعالیت‌های سیاسی رایج شده است. از طرفی هم در حوزه حقوق، فساد نمونه بارز جرایم مالی است و جرایم مالی قابل پیگیری در بسیاری از جوامع شامل متداول‌ترین انواع فساد؛ مانند اختلاس، سرقت و کلاهبرداری است که به جرایم بعدی مانند تقلب در خرید و اخاذی و رشوه‌خواری منجر می‌شود (زاکاری و بتون^۲، ۲۰۲۱: ۱) مقوله فساد با رویکرد دولت‌ها به سمت تسریع بهبود و توسعه کشورها مد نظر قرار گرفته و این موضوع به ویژه در کشورهای در حال توسعه و در حال گذر بیشتر مورد توجه بوده است (بانک جهانی، ۱۹۹۷؛

¹. Albanese & Artello

². Zakari & Button

صادقی و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۰۷). با توجه به کنوانسیون ملل متحد برای مبارزه با فساد، می توان اصلی ترین مصادیق فساد مالی را شامل رشوه، اخاذی، اعمال نفوذ، سوء استفاده از اختیارات و وظایف شغلی، استفاده غیرمجاز از اموال دولتی، دارا شدن بر خلاف حق، پارتی بازی، رفیق گرایی، و لطف ورزی، رانت جویی و اختلاس دانست. پس پیشگیری از فساد مالی امر بسیار مهمی است که باید در همه جوامع مورد توجه قرار گیرد (جعفرپورصادق و عدالتجو، ۱۳۹۲: ۶۰).

در بسیاری از رویکردهای نظری موجود، مفهوم فساد با مفهوم دموکراسی در ارتباط است. در بسیاری از این رهیافت‌های نظری حاکمیت قانون و نهادها و حقوق مدنی به کاهش فساد در سیستم سیاسی و اداری یک جامعه منجر می‌شوند. بنابراین جامعه مدنی به عنوان یک اهرم تاثیرگذار بر مقوله فساد در جوامع مطرح است و اندیشمندان زیادی در این عرصه و بیان رابطه اظهار نظر کرده‌اند. بنابر تعاریف جامعه مدنی، جمعیتی غیردولتی است و به دنبال سود نیست، گروه‌هایی مانند اماکن مذهبی، سازمان‌های ورزشی، سازمان‌های بشر دوستانه و سازمان‌های حمایتی از عناصر جامعه مدنی هستند (فلورینی^۱، ۲۰۱۲: ۲۸). همچنین هدف مهم مداخله جامعه مدنی در سیاست جنایی، تضمین حق امنیت جامعه با ترکیب هوشمندانه پیشگیری و پاسخ‌دهی، مجازات و بازپذیرسازی اجتماعی بزهکاران است (حسینی و محمود سلطانی، ۱۳۹۵: ۱۷۹). هر چه این جامعه قوی‌تر باشد، انتظار وجود فساد در جامعه کمتر است و میزان دموکراتیم بودن حکومت خود دلیلی برای مبارزه با فساد است (فراهانی، ۱۳۸۷: ۳۰). در نتیجه اقدام فراقانونی یکی از مظاهر فساد در جامعه است و از طریق عناصر تاثیرگذار بر قانون‌گرایی مانند رسانه‌ها و مطبوعات می‌توان دموکراسی‌های صوری را به دموکراسی کارآمد تبدیل کرد (کلام و استین^۲، ۲۰۱۶: ۳۷). ناگفته پیداست ارکانی مانند رسانه می‌تواند در بحث جلوگیری از فساد و افشای آن بسیار مثر ثمر باشد. در همین راستا نتایج بسیاری از کارهای پژوهشی موید این است که رابطه معکوسی بین سطح آزادی مطبوعات و فساد جوامع است، به عبارت دیگر هرچه قدر کشورها دسترسی بیشتری به مطبوعات آزاد داشته باشند، کمتر در آنها فساد مشاهده می‌شود. همچنین در بررسی عوامل فساد باید به بحث اندازه دولت و آزادی اقتصادی پرداخت. بنابراین اگر هدف حذف فساد در جامعه باشد، باید فرآیند خصوصی سازی و آزادی اقتصادی در جامعه به طور قانونمند وجود داشته باشد. همچنین برای داشتن یک دموکراسی پویا و کارآمد باید به عنصر بازار آزاد و خصوصی سازی قانونمند توجه داشت. با انجام آزادسازی مالی و خصوصی سازی، اندازه دولت کوچکتر خواهد شد (فلاحی و سپهبان قره‌بابا، ۱۳۸۸: ۷۴). در دولت‌هایی با ابعاد کوچک فساد کمتر است و این مقدار کم هم قابلیت کنترل بالایی دارد، اما در دولت‌های بزرگ و اقتصادهای دولتی، به ویژه

¹. Florini

². Kellam & Stein

اقتصادهای نفتی سطح بالایی از فساد بیداد می‌کند. در چند دهه اخیر این تصور را برای بسیاری از متفکران اقتصادی کشورهای در حال توسعه خصوصاً ایران به وجود آورده است که «اقتصاد آزاد» تنها راه حل اساسی جهت مقابله با مشکلات و تنگناهای اقتصادی آنهاست. این در حالی است که برای توفیق در امر برنامه‌ریزی و سیاستگذاری، شناخت جایگاه و نقش دولت و بخش خصوصی در عرصه فعالیت‌های خصوصی دارای اهمیتی خاص است (آخوندی و مروی، ۱۳۸۳: ۳۹). امروزه اعتقاد به مفید بودن دولت در اقتصاد افول کرده (فلاحی و سپه‌بان‌قره‌بابا، ۱۳۸۸: ۶۲) و آزادسازی اقتصاد امروزه نه یک هدف، بلکه ضرورتی انکار ناپذیر برای جوامع است. گوئل و نلسون^۱ (۲۰۰۵)، اعتقاد دارند که بین آزادی اقتصادی و کاهش فساد رابطه هست. البته آزادی اقتصادی مستلزم آزادی انتخاب در انجام کسب و کار و خط قرمز کمتر، زحمت‌های بوروکراتیک و دخالت دولت است. دخالت بیشتر دولت و خط قرمز، قدرت را در تعداد کمی متمرکز می‌کند و فرصت‌های سودآورتری برای رانت‌خواری ایجاد می‌کند (گوئل و نلسون، ۲۰۰۵: ۱۲۱). بنابراین زمینه رشد فساد با ویژه‌خواری و رانت‌بازی در جوامع کتر دموکراتیک بوجود می‌آید.

مساله اصلی این پژوهش گستره دامنه فساد در جامعه است. شواهد عینی و تجربی در جامعه نشان داده که شاخص رشد فساد در جامعه هر روز بیشتر شده و کشور عمیقاً با مساله فساد، درگیر است. دامنه در جامعه به اندازه‌ای است که امروزه فقط مقادیر نجومی آن مورد توجه قرار می‌گیرد و افکار عمومی به راحتی از فسادهای کمتر عبور می‌کند و حتی برای رسانه‌ها ملاک پرداختن به یک فساد حجم بالای آن یا رکود شکنی است. به عبارت دیگر با وجود چنین وضعیتی در کشور افکار عمومی به سمتی میل پیدا می‌کند که دیگر مساله فساد مساله‌ای عادی و پیش پا افتاده است، چرا که هر روز در برخی نهادها و موسسات و یا توسط برخی چهره‌های سیاسی در جایگاه‌های مختلف به وضوح تکرار می‌شود. از آنجایی که مبارزه با فساد و کاهش آن اصلی‌ترین مولفه برای توسعه جوامع و اجرای عدالت است، این پژوهش پیشگیری از فساد مالی و الزام‌های عملی از آن را به عنوان یک مساله پژوهشی مطرح نظر قرار داده و بر پایه ادبیات نظری موجود تصمیم دارد شاخص‌های تاثیرگذار بر پیشگیری از فساد مالی در بین فعالان اقتصادی بررسی و تحلیل تجربی کند. بر همین اساس این پژوهش در نظر دارد تا نقش توسعه سیاسی و آزادی‌های اقتصادی در پیشگیری از فساد مالی در بین فعالان اقتصادی شهر تهران بررسی و تحلیل کند.

¹. Goel & Nelson

مبانی نظری و پیشینه پژوهش فساد مالی و پیشگیری از فساد مالی

با وجود تعاریف بی‌شماری که در متون مربوط به فساد مالی به چشم می‌خورد، گزینش تعریفی جامع چندان آسان به نظر نمی‌رسد. بیشتر پژوهشگران فساد مالی را به عنوان رابطه‌ای خاص بین حکومت و جامعه تعریف کرده و انواع مختلفی را دارد. در تعریفی فساد مالی را می‌توان رفتاری تعریف کرد که یک فرد از وظایف رسمی یک نقش عمومی به خاطر ملاحظه خصوصی به طرف سودهای نقدی یا منزلتی منحرف شود (فراهانی، ۱۳۸۷: ۳۵). پویایی مقاومت در برابر فساد مالی کاملاً شبیه مقاومت در برابر دیکتاتوری است. چرا که دیکتاتورها و بازماندگان آنها بیشترین بهره‌مند از جریان‌های مالی غیرقانونی هستند (آکرمن و بایرلی، ۲۰۱۴: ۸۴). سوء استفاده از مقام دولتی که هنجارهای رسمی و غیر رسمی را نقض می‌کند و مقام رسمی منافع مستقیم و غیر مستقیمی به ارمغان می‌آورد و برای شخص سوم منابع و خدماتی را فراهم می‌کند که در غیر اینصورت مشکل یا غیر ممکن بود که به دست آورد را فساد می‌گویند. البته این تعریف شامل فساد افراد غیردولتی و آنهایی که یقه سفید نیستند، نمی‌شود (شن و ویلیامسون، ۲۰۰۵: ۳۳۱). تعریف دیگر فساد مالی از بانک جهانی این است: سوء استفاده از قدرت و امکان دولتی برای تأمین منافع شخصی (فرد، حزب، طرز تفکر خاص، دوستان و اقوام و ...) (همدمی خطبه‌سرا، ۱۳۸۳: ۳۵). همچنین می‌توان فساد مالی را به عنوان یک سازوکار نشت از بالا یا توزیع مجدد رو به پایین دسته‌بندی کرد (رهبر و همکاران، ۱۳۸۱: ۸). در مورد عنصر روانی جرم فساد مالی باید گفت که برای تحقق جرم مذکور، مرتکب باید علاوه بر قصد سوء استفاده (قصد فعل) قصد کسب منفعت شخصی را نیز داشته باشد. به این ترتیب، با توجه به تعریف ارائه شده برای فساد مالی، تحقق جرم، بدون قصد کسب منفعت شخصی، منتفی است. بنابراین تعریف مذکور فساد مالی را به عنوان یک جرم مقید معرفی می‌کند از سوی دیگر، عبارت برای کسب منفعت شخصی که در تعریف، ذکر شده است را می‌توان توضیحی برای انگیزه غالب مرتکبین جرم فساد مالی تلقی نمود نه جزیی از عنصر روانی جرم (جعفرپورصادق و عدالتجو، ۱۳۹۲: ۶۰). قطعاً پیشگیری بهتر و نیز مهمتر از درمان است. پیشگیری از فساد مالی، طبعاً آسان‌تر از مبارزه با فسادهای صورت گرفته است. برای ارزیابی علل فساد مالی، برآورد جریان‌های مالی غیرقانونی و فرار مالیاتی، ارزیابی آسیب‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در جوامع آسیب دیده و شناسایی مکانیزم‌های قانونی و نظارتی، تاثیرگذار هستند و در پیشگیری از این فساد تمرکز بر این موارد مهم است (آکرمن و بایرلی، ۲۰۱۴: ۸۳). در حقیقت، عموم کشورها و فرهنگ‌ها از بیشتر موارد رشوه خواری، کلاهبرداری، اخاذی، اختلاس و انواع عقب‌گردها در در ساختار خود نفرت دارند، به

¹. Ackerman & Beyerle

همین دلیل آنها برنامه‌هایی برای پیشگیری از فساد را در دستور کار خود دارند (زاکاری و بتون^۱، ۲۰۲۱: ۳). به طور معمول در بحث از پیشگیری از جرم، از پیشگیری وضعی، اجتماعی و رشد مدار یا زودرس سخن به میان می‌آید. گاه پیشگیری از جرم، مستلزم تغییر و تعدیل در شخصیت بزهکار و شرایط اجتماعی است که به پیشگیری اجتماعی شهرت یافته است. گاه پیشگیری، مستلزم دخل و تصرف و ایجاد تغییر در یک محیط یا وضعیت ویژه است که به آن، پیشگیری وضعی گفته می‌شود. پیشگیری رشد مدار یا زودرس نیز مبین مداخله در دوره‌های مختلف رشد اطفال و نوجوانان بزهکار، منحرف یا در معرض بزهکاری به منظور پیشگیری از وقوع یا مزمن شدن بزهکاری در آینده و در دوران بزرگسالی است. در مورد پیشگیری از جرم فساد مالی، سازمان ملل سیاست‌های موثر و هماهنگی را برای ریشه کن کردن فساد مالی، تنظیم و اجرا کرده است (جعفرپورصادق و عدالتجو، ۱۳۹۲: ۶۰). به طور کلی فساد در کشورهای دارای درآمد بالا به نسبت کشورهای دارای درآمد پایین کمتر است و عموماً سیاست‌های توسعه اقتصادی بیشترین تاثیر در کاهش نابرابری درآمد و پیشگیری از فساد داشته‌اند (باتابایل و چودری^۲، ۲۰۱۵: ۴۹). همچنین سطح بالایی از توسعه اقتصادی با میزان فساد مرتبط است و بسیاری از مطالعات نشان داده که افزایش سطح جهانی سازی اقتصادی از میزان فساد در بین شرکای تجاری می‌کاهد. از طرفی هم ایجاد نهادهایی برای کنترل فساد زمینه پیشگیری از فساد را فراهم می‌آورد (مخرجی^۳، ۲۰۱۸: ۶۲۳). همچنین پوشش رسانه‌ای فساد یکی از مهمترین عوامل پیشگیری از فساد در بین کشورهای عضو اتحادیه اروپا است و ماهیت گزارش در مورد پرونده‌های فساد معمولاً در کشورهای توسعه یافته به واسطه دسترسی به رسانه‌های آزاد بسیار بیشتر از سایر کشورهاست (هاجدو^۴ و همکاران، ۲۰۱۸: ۷) و در ارتباط با مسایل مالی مقاومت مدنی یکی از مهمترین مولفه‌های پیشگیری از فساد مالی است. مقاومت مدنی بدون اعمال خشونت در برابر آفت جهانی فساد مالی در بسیاری از کشورها اعمال می‌شود و باعث یکپارچگی و شفافیت مالی می‌شود (آکرمن و بایرلی^۵، ۲۰۱۴: ۸۲). بر اساس آنچه از ادبیات نظری بر می‌آید؛ توسعه سیاسی و آزادی‌های اقتصادی در پیشگیری از فساد مالی موثر هستند.

یکی از مفاهیم مورد بحث در فساد مالی بحث آزادی اقتصادی^۶ است. آزادی اقتصادی به معنای آزاد بودن افراد در دخل و تصرف، معاوضه، مبادله و واگذاری دارایی‌های شخصی شان

1. Zakari & Button

2. Batabyal & Chowdhury

3. Mukherjee

4. Hajdu

5. Ackerman & Beyerle

6. Economic Freedom

است که از طریق قانونی بدست آورده اند. (سامتی و همکاران، ۱۳۸۵). آزادی اقتصادی بیشتر ممکن است شامل مکانیزم بازار کار مؤثرتر باشد. به نظر می‌رسد جنبه‌های از زیرساخت‌های نظری در مورد تاثیر آزادی اقتصادی بیشتر روی فعالیت‌های فاسد وجود دارد (گوئل و نلسون، ۲۰۰۵: ۱۲۲). آزادی اقتصادی یا حق آزادی اقتصادی نشان دهنده قابلیت اعضای یک جامعه برای انجام کنش‌های اقتصادی است. این لفظ در علم اقتصاد و مباحثات سیاستگذاری و نیز فلسفه اقتصاد سیاسی به کار می‌رود. همانند آزادی برای آزادی اقتصادی نیز تعاریف متعددی وجود دارد، ولی تعریف واحدی که مورد قبول عمومی باشد وجود ندارد. یک شیوه برخورد مهم با آزادی اقتصادی از سنت‌های لیبرالیسم کلاسیک و لیبرترین برمی‌خیزد که بر بازارهای آزاد، تجارت آزاد و مالکیت خصوصی با سرمایه‌گذاری آزاد تاکید می‌کنند. آزادی اقتصادی در بیشتر موارد به کنترل فساد و پیشگیری از آن منجر می‌شود (شن و ویلیامسون^۱، ۲۰۰۵: ۲۳۸).

آزادی اقتصادی به معنای آزاد بودن افراد در دخل و تصرف، معاوضه، مبادله و واگذاری دارایی شخصیشان است که از طریق قانونی به دست آورده‌اند. بنیاد هریتیج، آزادی اقتصادی را معیار می‌داند که بر طبق آن افراد آزادند به تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات پردازند. چون آزادی نبود الزام، فشار یا محدودیت در انتخاب عمل است و اقتصاد مرتبط با تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات است، می‌توان آزادی اقتصادی را به صورت «نبود تحمیل یا محدودیت بر تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات» تعبیر کرد (سامتی و همکاران، ۱۳۸۵: ۸۷ تا ۱۰۵). در تعریفی دیگر، آزادی اقتصادی یعنی افراد دارای آزادی اقتصادی خواهند بود اگر: ۱- دارایی که کسب می‌کنند بدون استفاده از زور، تقلب و یا سرقت باشد و همچنین در برابر تجاوز دیگران بتوانند آن دارایی را حفظ کنند. ۲- افراد آزادند که دارایی‌هایشان را استفاده، مبادله و یا نگهداری کنند، بدون آنکه موجب تضعیف حقوق دیگران گردد (سامتی و همکاران، ۱۳۸۵: ۸۷ تا ۱۰۵).

علاوه بر این توسعه سیاسی^۲ بازدارنده مهمی در تولید فساد است. توسعه سیاسی فرآیندی است که هدف آن تحقق و تحکیم یک جامعه دموکراتیک مشارکتی است که در سطح فردی و نهادی قابل تفکیک است. در سطح فردی انتخاب کردن و کاندید شدن در انتخابات معروف هستند و در سطح نهادی بخش سازمان یافته حوزه عمومی در برگیرنده سازمان‌های غیردولتی (NGOS) گروه‌ها، تشکل‌ها و احزاب سیاسی و مطبوعات آزاد است که پایه‌های اصلی جامعه مدنی هستند معرف محسوب می‌شوند (قادری و عالی‌زاده، ۱۳۹۲: ۳). همچنین توسعه سیاسی واژه‌ای جامعه‌شناختی است که از سوی مکاتب غربی به عنوان راهکاری برای کشورهای توسعه نیافته و جهان سومی ارایه گردیده است. توسعه به معنای بهبود و گسترش همه شرایط و جنبه‌های مادی و معنوی

¹. Shen & Williamson

². Political Development

زندگی اجتماعی و یا فرایند بهبود بخشیدن به کیفیت زندگی افراد جامعه است. توسعه سیاسی در اصطلاح به معنای افزایش ظرفیت و کارایی یک نظام سیاسی در حل و فصل تضادهای منافع فردی و جمعی، ترکیب مردمی بودن، آزادی و تغییرات اساسی در یک جامعه است (آقابخشی و افشاری‌راد، ۱۳۷۹: ۴۴۵). همچنین توسعه سیاسی ایجاد شرایط سیاسی و حکومتی لازم برای تحقق کارایی اجرایی و ظرفیت بیشتر در انجام سیاست‌های عمومی است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴: ۴۹). مقصود از توسعه سیاسی، که یکی از ارکان مهم توسعه عنوان می‌گردد، فراهم کردن امکان مشارکت سیاسی شهروندان است. البته هر جامعه با ترکیبات متمایزی از وفاداری‌ها و وفاق‌ها حفظ می‌شود، اما آنچه در بطن توسعه سیاسی در یک کشور می‌گذرد، همان فرآیند اجتماعی شدن در جهت یکپارچگی جامعه است. برخی از دولت‌های سرزمینی برای حفظ و صیانت از حاکمیت ملی، از جذب مفاهیم جدید، بروز آسیب‌های احتمالی و ورود به فرآیند تغییرات و تهدید جامعه پذیری شهروندان، معمولاً از تعاملات سیاسی و فرهنگی پرهیز می‌کنند و اغلب هزینه سنگینی نیز متحمل شده و در چنین شرایطی تعیین واقعی هزینه فرصت تأمین مالی بنگاه‌های فرهنگی عمومی و حمایت از بنگاه‌های فرهنگی خصوصی، توسط دولت‌ها با مشکل مواجه می‌شود و علیرغم تخصیص منابع و اعتبارات به دلیل عدم اقبال به رویکرد اقتصادی با فقدان مهندسی مشاور فرهنگی، سهم فعالیت‌های در توسعه اقتصاد ملی مشخص نمی‌گردد. غفلت از این معنا، جوامع را به تدریج با تحلیل منابع سیاسی و فرهنگی نیل به توسعه مواجه خواهد ساخت (حکیمی‌نیا و صادق‌زاده‌تبریزی، ۱۳۹۱: ۴۶).

هر چند وجود شواهد تجربی زیادی روی تأثیر دموکراسی و آزادی مطبوعات بر روی فساد تاکید دارند. اما نتایج برخی کارهای پژوهشی نشان دادند که دموکراسی و آزادی مطبوعات در طولانی مدت روی فساد تاثیر نداشته‌اند (چودری^۱، ۲۰۰۴: ۹۳). همچنین شیوه دموکراسی و آزادی بیان ممکن است در مبارزه با فساد کارایی داشته باشد. وجوه آزادی بیان مواردی از فساد دولتی برای رأی دهندگان را به بار می‌آورد، در حالی که رای دهندگان در یک دموکراسی به نوبه خود سیاستمدارهای فاسد را به وسیله برکناری آنها از مقام‌های دولتی مجازات می‌کنند. بنابراین، سیاستمداری‌های انتخاب شده به رأی دهندگان با کاهش فساد واکنش نشان می‌دهند. بنابراین آزادی مطبوعات به دانش دولت و رأی دهندگان منجر شده و دموکراسی انتخاب احزاب سیاسی را به دنبال داشته است (چودری، ۲۰۰۴: ۱۰۰). در همین ارتباط مطالعات زیادی در ارتباط با میراث فرهنگی کشورهای کمونیستی سابق، مانند نظام قانونی مشترک، پروتستانیزم، تنوع قومی، توسعه اقتصادی، باز بودن تجارت، آزادی‌های اقتصادی، اندازه دولت، حاکمیت مشارکتی، دادگستری

¹. Chowdhury

مستقل، تمرکززدایی سیاسی و آزادی مطبوعات و فساد انجام شده است، که بیشتر این مطالعات به طور نظام‌مندی بررسی تأثیر جامعه مدنی روی فساد را تئوریزه کرده‌اند و برخی تحقیقات محلی و ملی برخی از مکانیسم‌هایی را شناسایی کرده‌اند که جامعه مدنی با فساد مبارزه می‌کند (تمادو، ۲۰۱۲). همچنین در یک جامعه دموکراتیک با نهادهای مستقل مدنی، رأی دهندگان با در نظر گرفتن و سبک و سنگین کردن سود و زیان سیاسی خود ابزار رزرو بهینه شان را تنظیم می‌کنند و این سطح رانت را به حداقل می‌رساند که با سطح پایینی از فساد در جامعه معادل است. به طور خلاصه، آزادی مطبوعات و جامعه مدنی سطح رانت (فساد) را کاهش می‌دهد (کالنبورن و کریستین، ۲۰۱۳: ۸۵۹). چرا که شرایط بالقوه تأثیر یک متغیر سطح کلان، آزادی مطبوعات، در رابطه بین جامعه مدنی و فساد متمرکز است. بررسی اثر جامعه مدنی و آزادی مطبوعات روی فساد از این جهت که مکمل اساسی بین آنها وجود دارد، مهم است. علاوه بر این، تحلیلگران اغلب ادعا می‌کنند که هر دو مقوله جامعه مدنی و آزادی مطبوعات مانند بانک جهانی به مبارزات ضد فساد حساس هستند (تمادو، ۲۰۱۲).

به طور کلی در بحث حقوق سیاسی نیز تحلیل اقتصادی از فساد به طور معمول، فساد را هم از نظر جرم و مجازات و هم از نظر مسأله و کیل-موکل^۱ مدل سازی می‌کند. در مدل جرم و مجازات، در فسادپذیری فرض شده است مقام‌های دولتی، سطحی از فعالیت‌های فساد را انتخاب می‌کند که معادل منافع حاشیه‌ای از فعالیت‌های قانونی (دستمزد دولت، فرصت ارتقا، بازنشستگی دولت) با منافع حاشیه‌ای فساد (اندازه خالص رشوه بالقوه محتمل و مجازات و گرفتار شدن) باشد. در این چهارچوب، کاهش فساد به افزایش منافع از فعالیت‌های قانونی (دستمزد دولت)، افزایش احتمال گرفتار شدن و مجازات یک مقام فاسد (به دلیل باز بودن و شفافیت و نظارت بر مقامات دولتی) و کاهش بازگشت به فساد با محدود کردن دخالت دولت در اقتصاد بستگی دارد. در مدل و کیل-موکل فساد برای این رخ می‌دهد که موکل‌ها (شهروندان) که وکیل‌ها (سیاستمداران) را انتخاب می‌کنند، تا از طرف آن‌ها عمل کنند، برای کنترل رفتارهای فاسد سیاستمداران کمبود اطلاعات دارند. از آن جایی که عدم تقارن در اطلاعات، توافق مقامات دولتی کنترل انحصاری، بیش از فعالیت‌های اختیاری شان می‌شود، مدل‌های وکیل-موکل فساد بر نظارت بهتر بر نهادهای دولتی و مقامات و افزایش رقابت افقی درون دولت برای کاهش فساد تأکید می‌کند (راک، ۲۰۰۹: ۵۵). همچنین سطحی از دموکراسی می‌تواند تأثیر مهمی در سطحی از فعالیت‌های فاسد داشته باشد. شفافیت بیشتر با مطبوعات آزاد و آزادی انجمن‌های سیاسی ممکن است به کاهش فساد منجر شود، هنگامی که مطبوعات قادر باشند اختلاس‌ها و سوء استفاده‌ها را فاش سازند و سازمان‌های

^۱ principal-agent

سیاسی قادر باشند، دولت فاسد را از قدرت بیرون رانند (گوئل و نلسون، ۲۰۰۵: ۱۲۱ تا ۱۳۳)

روش پژوهش

روش این پژوهش کمی از نوع پیمایشی است که محقق با ورود به میدان پژوهش بر پایه پشتوانه نظری موجود اقدام به سنجش و مطالعه متغیرهای توسعه سیاسی، آزادی‌های اقتصادی و پیشگیری از فساد مالی کرده است. ابتدا محقق با استفاده از ادبیات نظری متغیرهای موجود در پژوهش را مورد مطالعه قرار داده و بر پایه روابط نظری آنها فرضیات پژوهش را تدوین کرده است. برای شاخص‌سازی متغیرهای پژوهش از پشتوانه نظری کمک گرفته شده و با استفاده است پرسشنامه محقق ساخته شاخص‌های آزادی‌های اقتصادی، حقوق سیاسی، آزادی رسانه، آزادی‌های مدنی و میزان دموکراسی و میزان پیشگیری از فساد مالی به کمک نرم‌افزار (Amos Graphics) در مدل با رویی بالایی به اثبات رسیده است. نمونه آماری پژوهش فعالان اقتصادی شهر تهران هستند که به کمک فرمول کوکران به تعداد ۳۸۴ نفر برآورد شده و با روش نمونه‌گیری سهمیه‌ای افراد نمونه در واحدهای فعال اقتصادی شهر تهران انتخاب شده‌اند. تجزیه تحلیل داده‌ها نیز با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی و استنباطی و همچنین مدل‌سازی معادله ساختاری انجام شده است.

یافته‌های توصیفی

نتایج توصیفی پژوهش نشان می‌دهد که ۸۰/۸ درصد از فعالان اقتصادی مشارکت‌کننده در این پژوهش از دسته مردان و بقیه نیز در دسته بانوان بوده‌اند. همچنین ۶۳/۰ درصد در پاسخگویان فقط به مشاغل تجاری و بازرگانی مشغول هستند و ۳۷ درصد علاوه بر فعالیت اقتصادی در مشاغل دولتی نیز فعالیت دارند. همچنین، ۵۳/۷ درصد پاسخگویان در گروه سنی ۴۶-۵۴ سال قرار داشتند که بیشترین درصد را به خود اختصاص داده‌اند. از کل پاسخگویان نیز ۷۰ درصد آنان از خدمات مشاوره‌ای بازرو تجاری استفاده کرده‌اند. در نهایت ۶۶/۸ درصد از کل پاسخگویان در بازار سهام نیز فعالیت دارند.

یافته‌های استنباطی

- فرضیه اول
- میزان آزادی‌های اقتصادی بر میزان پیشگیری از فساد مالی اثر دارند.

جدول ۱- آزمون همبستگی و تحلیل رگرسیون اثر آزادی‌های اقتصادی بر میزان پیشگیری از فساد مالی

نام متغیر	R	R ²	B	Beta	T	F	Sig
آزادی‌های اقتصادی	۰/۶۳۱	۰/۳۹۸	۱۲/۵۹۳	۰/۶۳۱	۶/۰۷۸	۶۸/۰۷۴	۰/۰۰۰

بر اساس نتایج حاصله، همبستگی ($R=0/631$) مثبتی بین میزان آزادی‌های اقتصادی و میزان پیشگیری از فساد مالی وجود دارد و بر همین اساس مقدار $R^2=0/398$ نشان می‌دهد که متغیر میزان آزادی‌های اقتصادی توانسته است حدود ۴۰ درصد از واریانس متغیر وابسته (پیشگیری از فساد مالی) را تبیین نماید. ضریب $B=12/539$ ، نشان می‌دهد که به ازای هر واحد افزایش در متغیر مستقل (آزادی‌های اقتصادی)، $12/539$ واحد به متغیر وابسته (پیشگیری از فساد مالی)، افزوده می‌شود. با توجه به مقادیر $T=6/08$ ، $F=68/07$ و $Sig=0/000$ ، رابطه مشاهده شده بین دو متغیر در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار است، لذا فرضیه فوق تایید می‌شود.

- فرضیه دوم

- میزان حقوق سیاسی بر میزان پیشگیری از فساد مالی اثر دارند.

جدول ۲- آزمون همبستگی و تحلیل رگرسیون اثر حقوق سیاسی بر میزان پیشگیری از فساد مالی

نام متغیر	R	R ²	B	Beta	T	F	Sig
حقوق سیاسی	۰/۵۵۵	۰/۳۰۹	۱۱/۵۸۷	۰/۵۸۸	۷/۸۷۸	۶۹/۲۲۲	۰/۰۰۰

بر اساس نتایج حاصله، همبستگی ($R=0/555$) مثبتی بین میزان حقوق سیاسی و میزان پیشگیری از فساد مالی وجود دارد و بر همین اساس مقدار $R^2=0/309$ نشان می‌دهد که متغیر میزان حقوق سیاسی توانسته است حدود ۳۱ درصد از واریانس متغیر وابسته (پیشگیری از فساد مالی) را تبیین نماید. ضریب $B=11/587$ ، نشان می‌دهد که به ازای هر واحد افزایش در متغیر مستقل (حقوق سیاسی)، $11/587$ واحد به متغیر وابسته (پیشگیری از فساد مالی)، افزوده می‌شود. با توجه به مقادیر $T=7/79$ ، $F=69/22$ و $Sig=0/000$ ، رابطه مشاهده شده بین دو متغیر در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار است، لذا فرضیه فوق تایید می‌شود.

- فرضیه سوم

- میزان آزادی رسانه‌ها بر میزان پیشگیری از فساد مالی اثر دارند.

جدول ۳- آزمون همبستگی و تحلیل رگرسیون اثر آزادی رسانه بر میزان پیشگیری از فساد مالی

نام متغیر	R	R ²	B	Beta	T	F	Sig
آزادی رسانه	۰/۶۰۴	۰/۳۶۵	۳/۵۱۳	۰/۶۰۴	۷/۶۹۵	۵۹/۲۰۹	۰/۰۰۰

بر اساس نتایج حاصله، همبستگی ($R=0/604$) مثبتی بین میزان آزادی رسانه و میزان پیشگیری از فساد مالی وجود دارد و بر همین اساس مقدار $R^2=0/365$ نشان می‌دهد که متغیر میزان آزادی رسانه توانسته است حدود ۳۶ درصد از واریانس متغیر وابسته (پیشگیری از فساد مالی) را تبیین نماید. ضریب $B=3/513$ ، نشان می‌دهد که به ازای هر واحد افزایش در متغیر مستقل (آزادی رسانه)، $3/513$ واحد به متغیر وابسته (پیشگیری از فساد مالی)، افزوده می‌شود. با توجه به مقادیر $T=7/69$ ، $F=59/21$ و $Sig=0/000$ ، رابطه مشاهده شده بین دو متغیر در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار است، لذا فرضیه فوق تایید می‌شود.

- فرضیه چهارم
- میزان آزادی‌های مدنی بر میزان پیشگیری از فساد مالی اثر دارند.

جدول ۴- آزمون همبستگی و تحلیل رگرسیون اثر آزادی‌های مدنی بر میزان پیشگیری از فساد مالی

نام متغیر	R	R ²	B	Beta	T	F	Sig
آزادی‌های مدنی	۰/۶۲۲	۰/۳۴۶	۳/۶۵۱	۰/۶۲۵	۸/۲۰۰	۶۳/۶۱۸	۰/۰۰۰

بر اساس نتایج حاصله، همبستگی ($R=0/622$) مثبتی بین میزان آزادی‌های مدنی و میزان پیشگیری از فساد مالی وجود دارد و بر همین اساس مقدار $R^2=0/346$ نشان می‌دهد که متغیر میزان آزادی‌های مدنی توانسته است حدود ۳۵ درصد از واریانس متغیر وابسته (پیشگیری از فساد مالی) را تبیین نماید. ضریب $B=3/651$ ، نشان می‌دهد که به ازای هر واحد افزایش در متغیر مستقل (آزادی‌های مدنی)، $3/651$ واحد به متغیر وابسته (پیشگیری از فساد مالی)، افزوده می‌شود. با توجه به مقادیر $T=8/20$ ، $F=63/62$ و $Sig=0/000$ ، رابطه مشاهده شده بین دو متغیر در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار است، لذا فرضیه فوق تایید می‌شود.

- فرضیه پنجم

- میزان دموکراسی بر میزان پیشگیری از فساد مالی اثر دارند.

جدول ۵- آزمون همبستگی و تحلیل رگرسیون اثر دموکراسی بر میزان پیشگیری از فساد مالی

نام متغیر	R	R ²	B	Beta	T	F	Sig
دموکراسی	۰/۷۰۵	۰/۵۲۴	۴/۰۳۵	۰/۷۲۴	۱۰/۶۵۳	۱۱۳/۴۸۲	۰/۰۰۰

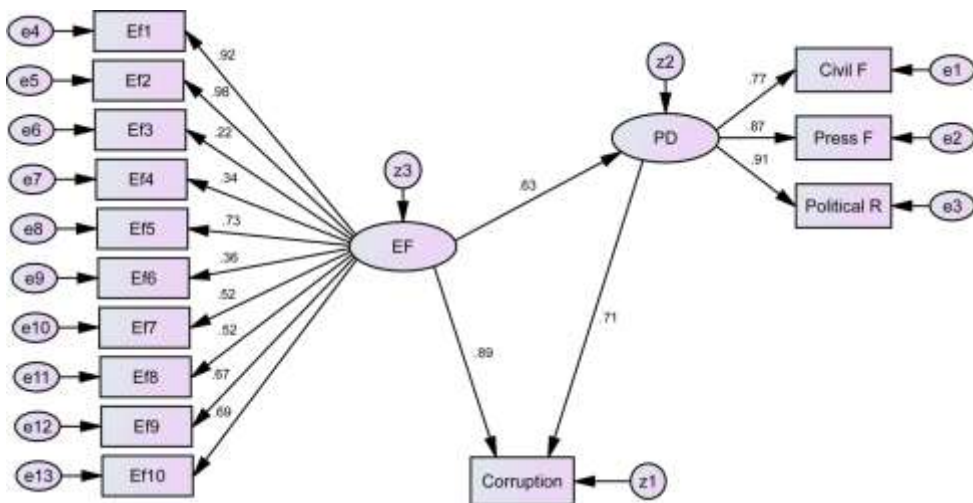
بر اساس نتایج حاصله، همبستگی ($R=0/705$) مثبتی بین میزان دموکراسی و میزان پیشگیری از فساد مالی وجود دارد و بر همین اساس مقدار $R^2=0/524$ نشان می‌دهد که متغیر میزان دموکراسی توانسته است حدود ۵۲ درصد از واریانس متغیر وابسته (پیشگیری از فساد مالی) را تبیین نماید. ضریب $B=4/035$ ، نشان می‌دهد که به ازای هر واحد افزایش در متغیر مستقل (دموکراسی)، $4/035$ واحد به متغیر وابسته (پیشگیری از فساد مالی)، افزوده می‌شود. با توجه به مقادیر $T=10/653$ ، $F=113/482$ و $Sig=0/000$ ، رابطه مشاهده شده بین دو متغیر در سطح ۹۹ درصد معنی دار است، لذا فرضیه فوق تایید می‌شود.

مدل کلی پژوهش

به منظور تعیین شدت و جهت تأثیر متغیرهای مستقل بر پیشگیری از فساد در در بین فعالان اقتصادی شهر تهران از یک مدل معادله ساختاری که نحوه سنجش یک متغیر پنهان را با استفاده از دو یا تعداد بیشتری متغیر مشاهده شده تعریف می‌کند. همچنین می‌توان گفت مدل معادله ساختاری از مدل رگرسیونی و مدل اندازه‌گیری ترکیب شده است که مدل اندازه‌گیری نشان می‌دهد که تعداد متغیرهای مشاهده شده برای یک متغیر پنهان تا چه حد تحت تأثیر متغیر پنهان مورد نظر و تا چه حد تحت تأثیر متغیر خطا هستند. برای تایید بودن نتایج مدل توجه به شاخص‌های برازش لازم است و نتایج این شاخص‌ها نشان داده که نتایج مدل برای آزمون فرضیات کفایت می‌کند. در مدل زیر که به نوعی تایید آزمون فرضیات نیز محسوب می‌شود، اثر همزمان متغیرهای مستقل بر وابسته آزمون شده است. لازم به ذکر است که در این مدل سه متغیر مهم آزادی‌های مدنی، آزادی رسانه و حقوق سیاسی در یک مولفه کلی تر به عنوان توسعه سیاسی تعریف و جانمایی شده‌اند. همچنین متغیر پیشگیری از فساد نیز با مجموعه گویه‌هایی به صورت کمی تعریف شده است. متغیرها و نمادهای ترسیمی موجود در مدل در جدول زیر تشریح شده‌اند.

جدول ۶- متغیرها و نمادهای ترسیمی موجود در مدل

متغیر	شاخص‌ها	نمادهای ترسیمی در مدل
آزادی‌های اقتصادی (EF)	حق مالکیت	Ef1
	آزادی از فساد	Ef2
	آزادی مالی	Ef3
	هزینه‌های حکومت	Ef4
	آزادی کسب و کار	Ef5
	آزادی شغل	Ef6
	آزادی پولی	Ef7
	آزادی تجارت	Ef8
	آزادی سرمایه‌گذاری	Ef9
	آزادی مالی	Ef10
توسعه سیاسی (PD)	آزادی‌های مدنی	Civil F
	آزادی رسانه	Press F
	حقوق سیاسی	Political R
پیشگیری از فساد (Corruption)	مجموعه گویه‌های مربوط به پیشگیری از فساد	Corruption

نمودار ۱- مدل معادله ساختاری برای آزمون اثر توسعه سیاسی و آزادی‌های اقتصادی در پیشگیری از فساد مالی

در مدل فوق تعدادی متغیر مشاهده شده یا آشکار در اشکال چهار گوش و تعدادی متغیر پنهان در داخل بیضی یا دایره قرار دارند. بیشتر متغیرهای آشکار به صورت تجمیع چندین گویه حاصل شده‌اند. برای مثال متغیر آزادی‌های مدنی (Civil F) از مجموعه شاخص‌های آزادی بیان و عقیده، حقوق انجمن‌ها و سازمان‌ها، حاکمیت قانون و استقلال شخصی و حقوق فردی ترکیب شده است. خود آزادی‌های مدنی نیز شاخص مهمی برای توسعه سیاسی است. به طور کلی متغیرهای مشاهده شده شامل ۱۴ متغیر است که فساد در میان آنها به عنوان متغیر وابسته حضور دارد و متغیرهای پنهان شامل دو متغیر است که هر کدام با شاخص‌هایی آشکاری تعریف شده‌اند. در مدل فوق با توجه به جهت پیکان‌ها از سمت متغیر پنهان به سمت متغیر مشاهده شده که معرف آن متغیر پنهان است، بیانگر این نکته روش شناختی است که نمره هر کشور در متغیر مشاهده شده تحت تأثیر وضعیتی است که آن کشور در در متغیر پنهان زیر بنایی مرتبط با متغیر مشاهده شده دارد. برای مثال، در این مدل متغیر پنهان میزان آزادی‌های اقتصادی است که با ۱۰ متغیر آشکار تعریف شده است و همچنین متغیر توسعه سیاسی با ۳ متغیر آشکار تعریف شده است. در شاخص‌های توسعه سیاسی متغیر «آگاهی از حقوق سیاسی» با ضریب (۰/۹۱) بیشترین توان تبیین توسعه سیاسی را داشته است و در بین متغیرهای معرف آزادی‌های اقتصادی مفهوم «آزادی از فساد» با ضریب (۰/۹۸) بیشترین توان تبیین آزادی‌های اقتصادی را داشته است. در تبیین روابط ساختاری نیز باید یادآور شد که آزادی‌های اقتصادی بیشترین تاثیر (۰/۸۹) را بر میزان فساد مالی را دارند و پس از آن توسعه سیاسی با ضریب (۰/۷۱) تاثیر مستقیم و معناداری بر میزان پیشگیری از فساد مالی را دارد. علاوه بر این آزادی‌های اقتصادی تاثیر مستقیمی بر توسعه سیاسی با ضریب (۰/۶۳) داشته است. با توجه به نتایج مدل هرچقدر آزادی اقتصادی و توسعه سیاسی بالا می‌رود میزان پیشگیری از فساد نیز افزایش می‌یابد.

بحث و نتیجه‌گیری

فساد از مهمترین مقوله‌های جوامع بشری است که با فرایند اقتصادی و اجتماعی جامعه پیوند تنگاتنگی دارد. فساد تنها یکی از واقعیت‌های حیاتی نیست؛ بلکه پدیده‌ای جهانی است. فساد در سال‌های اخیر به سطح بی‌سابقه‌ای رسیده است. چنان که رویدادهای اخیر نشان داده است، هیچ کشوری با هر میزان ثروت و قدرت نمی‌تواند ادعا کند که از پیامدهای مخرب فساد کاملاً مصون است. ارزیابی بسیاری از یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد که دموکراسی و آزادی اقتصادی در کاهش فساد تکمیل‌کننده هستند. به ویژه، زمانی که آزادی اقتصادی فساد را کاهش می‌دهد در هر محیط سیاسی، ولی آن با سطح بالاتری از دموکراسی مؤثرتر می‌شود. اما، دموکراسی در

مواردی هم می‌تواند فساد را افزایش دهد؛ اگر آزادی اقتصادی پایین باشد و فساد تنها تحت شرایط آزادی اقتصادی کاهش خواهد یافت. ابتکارات بی‌شماری از سوی جامعه بین‌المللی برای کمک به کشورها در تلاش‌شان برای جلوگیری از شیوع فساد و پیشگیری از آن صورت گرفته است. بسیاری از این ابتکارات با رهبری سازمان ملل متحد بوده است. سازمان‌های منطقه‌ای از جمله سازمان دولت‌های آمریکایی، سازمان همکاری و توسعه اقتصادی، شورای اروپا و ائتلاف جهانی برای آفریقا نیز از چنین روند پیروی کرده‌اند؛ هرچند بیشتر ترجیح داده‌اند اعلامیه‌ها و کنوانسیون‌های خاص خود را اتخاذ نمایند. فساد پدیده‌ای است که اکثراً در بخش رسمی بروز می‌کند و فساد در اقتصاد رسمی به نوبه خود افزایش و توسعه بخش غیر رسمی را به همراه دارد. انگیزه‌های فساد بیشتر در کشورهای در حال توسعه پدید می‌آید، دلیل آن هم فراوانی ابزارهایی است که فساد را برمی‌انگیزاند. ابزارهای مذکور شامل ابزارهای مستقیم و غیر مستقیم می‌شود. ابزارهای مستقیم شامل مقررات و اختیارات، مالیات‌بندی، تصمیم‌گیری در مورد هزینه‌های دولتی، تصمیمات مختلفی که به صلاحدید و تشخیص فردی بستگی دارند، و تامین مالی احزاب سیاسی است. عوامل غیر مستقیم شامل نحوه بوروکراسی، سطح حقوق‌های بخش دولتی، سیستم کیفری و قضایی، کنترل‌های اداری، شفافیت قوانین و مقررات، فرآیندها و روش‌های مدیریتی است. در بحث نظری بسیاری از پژوهش‌های انجام شده در یک راستا قرار دارند. در مطالعه کالنبورن و لزمان^۱ (۲۰۱۳) انحصار در مقامات اداری رانت را به حداکثر رسانده که نتیجه آن افزایش اتوکراسی (خودکامگی) بوده که در آن تنها یک نفر مسئول، تصمیم‌ساز است و در این راستا احتمال افزایش فساد بیشتر است. همچنین از نظر آنها دموکراسی و آزادی مطبوعات می‌تواند فساد را کنترل کند، اما آزادی مطبوعات و دموکراسی هر کدام به تنهایی نمی‌توانند بر فساد تأثیری داشته باشند. بنابراین این تنها زمانی که با هم حضور دارند می‌توانند بر فساد تأثیرگذار باشند. همچنین نتایج پژوهش چودری^۲ (۲۰۰۴) نشان می‌دهند که دموکراسی و آزادی بیان تأثیر مهمی روی فساد دارند. از نظر گوئل و نلسون (۲۰۰۵) فقدان آزادی سیاسی با تخصیص خودسرانه، ممکن است فساد را بیشتر کند. همچنین از نظر ساندهولدز و کتزل^۳ (۲۰۰۰) هرگاه سطح میانگین درآمد پایین‌تر باشد، هنجارها و نهادهای دموکراتیک ضعیف‌تر باشند، درجه ادغام با اقتصاد جهانی کمتر باشد و سهم جمعیت با وابستگی‌های مذهبی کمتر باشد؛ سطح فساد بالاتر است. نتیجه‌نهایی نشان داده که مساله فساد مالی در کشور مساله‌ای جدا از فساد در دیگر کشورها نیست و راهبردهای پیشگیری از آن نیز به مانند همین کشورهاست. اما آنچه متفاوت بوده حجم فساد در

^۱. Kalenborn & Lessmann

^۲. Chowdhury

^۳. Sandholtz & Koetzle

ایران در مقایسه با دیگر کشورهای توسعه یافته است. آمار بالای فساد در کشور به یک باور عمومی تبدیل شده و کم کم قبح این مساله مهم در جامعه ریخته می‌شود و به یک مساله عادی تبدیل می‌شود. در بررسی وضعیت فساد در کشورهای مختلف و اتکا به ادبیات نظری موجود می‌توان گفت پدیده فساد محصول چند عامل مهم مانند فقدان آزادی‌های اقتصادی، حقوق سیاسی، آزادی رسانه، آزادی‌های مدنی و دموکراسی است که هر کدام از این موارد با نظریاتی تبیین شده‌اند و ادبیات نظری به عنوان پشتوانه نظری فرضیات به تفصیل به بحث گذاشته شده است و همه فرضیات با این پشتوانه آزمون شده‌اند. همچنین شواهد موردی زیادی وجود دارند که با نتایج این پژوهش سازگار است. در دنیای کنونی آنچه که برای افزایش و وجود فساد با همه ارکان و ابعاد آن قابل تصور است، فعالیت‌های دولت و دستگاه‌های اجرایی در امور اقتصادی چون مسأله مالیات‌ها، عوارض گمرکی و یا اجرای پروژه‌های ملی در کشور توسط دولت‌ها و عدم وجود قوانین شفاف و ساده در خصوص تنظیم فعالیت‌های بخش خصوصی و پیچیدگی این قوانین است. بنظر می‌رسد وجود انحصار در بخش اقتصادی که خود نمونه‌ای از ایجاد رانت‌ها و فساد اقتصادی است در اقتصاد همه کشورها یک مسأله بسیار مهم تلقی می‌شود. مبارزه با مفاسد اقتصادی و پیشگیری از آن، بحث جدی همه اقتصادهای روبه رشد است و کشور ایران نیز در راستای توسعه باید به مکانیزم‌های پیشگیری از فساد توجه بیشتری داشته باشد.

پیشنهادها

مبارزه با فساد مساله‌ای چالش برانگیز در بسیاری از کشورها است و شاخصی هم برای سطح توسعه یافتگی نیز به شمار می‌رود. تحلیل‌ها و مطالعه پژوهش‌های انجام شده گویای آن است که هیچ رویکرد واحدی نمی‌تواند به طرزی کارآمد از عهده مشکل برآید. بنابراین اهتمام به تحقیقات ترکیبی و ارزیابی برنامه‌های این حوزه از طریق تحقیقات مختلف می‌تواند اثرگذاری مطالعات را بیشتر کند. البته از روش‌های دیگری که می‌توان برای تکمیل این تحقیق به کار برد، روش کیفی مطالعه موردی یا مطالعه موردی چندگانه است. در مطالعه موردی به بررسی ویژگی‌های خاص یک قشر خاص پرداخته شده و لازم است به مطالعه این مساله در اقشار مختلف پرداخته شود. همچنین لازم است به مطالعه جامعه‌ای پرداخته شود که ایجادکننده فساد هستند. عواملی که هم ممکن است داخلی باشد مانند اقتصاد نفتی یا ویژگی‌های نظام اداری خاص کشور و یا خارجی باشد مانند شرایط تحریم و دوران پس از انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی که بر وضعیت فساد تاثیر دارند. در بعد نظری می‌توان علاوه بر بعد سیاسی و اقتصادی به متغیرهای اجتماعی و فرهنگی هم توجه کرد. مثلاً ساختار طبقاتی جامعه و وجود نابرابری‌های اجتماعی، فرهنگ کار در یک جامعه، ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی که مروج پول‌های یک شبه و بادآورده است. همچنین

نویسنده: میرابراهیم صدیق
نقش توسعه سیاسی و آزادی‌های اقتصادی در پیشگیری از فساد مالی ...

نهادهای خاص اجتماعی و وجود جامعه مدنی قدرتمند نیز می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد.

تشکر و قدردانی

به این وسیله از فعالان اقتصادی شهر تهران بخاطر مشارکت در این پژوهش تشکر می‌شود.

منابع

- افضلی، عبدالرحمن (۱۳۹۰). **فساد اداری و تأثیر آن بر توسعه: علل، پیامدها و راهکارهای برون رفت**. حقوقی بین المللی. ۲۸(۴۵): ۲۶۴-۲۳۵. قابل بازیابی از: http://www.cilamag.ir/article_16961.html
- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۴). **جامعه‌شناسی توسعه**. تهران: انتشارات کیهان.
- حکیمی‌نیا، بهزاد و صادق‌زاده تبریزی، محبوبه (۱۳۹۱). **مبانی نظری توسعه و توسعه پایدار**. اصفهان: نشر کنکاش.
- جعفرپورصادق، الهام و عدالتجو، اعظم (۱۳۹۲). **فساد مالی و راه‌کارهای پیشگیری از آن**. تحقیقات حقوقی آزاد. ۶(۲۲): ۷۹-۵۷. قابل بازیابی از: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=275639>
- حسینی، سید حسین و محمود سلطانی، طاهره (۱۳۹۵). **مشارکت جامعه مدنی در سیاست جنایی با تأکید بر سیاست جنایی ایران**. تحقیقات حقوقی آزاد. ۹(۳۲): ۲۱۷-۱۷۹. قابل بازیابی از: magiran.com/p2121118
- رحیمیان، نرگس (۱۳۹۳). **بررسی فساد اقتصادی و راه‌های مبارزه با آن**. مجله اقتصادی. ۱۴(۹): ۱۱۶-۱۰۳. قابل بازیابی از: magiran.com/p1355230
- رفیع پور، فرامرز. (۱۳۸۶). **سرطان اجتماعی فساد**. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- رهبر، فرهاد؛ میرزاوند، فضل‌اله و زال‌پور، غلامرضا (۱۳۸۱). **بازشناسی عارضه فساد مالی**. جهاد دانشگاهی دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران. تهران: موسسه نشر جهاد.
- زاهدغروی، مهدی؛ کریمی پتانلار، سعید؛ علمی، زهرا و گیلک حکیم آبادی، محمدتقی (۱۳۹۶). **علل، آثار و روند فساد مالی اقتصاد ایران: رویکرد آثار عدیده - علل عدیده**. مطالعات و سیاست‌های اقتصادی. ۴(۲): ۱۲۶-۱۰۱. قابل بازیابی از: http://economic.mofidu.ac.ir/article_34581.html
- سامتی، مرتضی؛ شهنازی، روح‌اله؛ دهقان شبانی، زهرا. (۱۳۸۵). **بررسی اثر آزادی اقتصادی بر فساد مالی**. فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران. ۸(۲۸): ۱۰۵-۸۷. قابل بازیابی از: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=51992>
- فراهانی، محمد (۱۳۸۷). **جامعه‌شناسی فساد و امنیت**. تهران: انتشارات پرسمان.
- فلاحتی، علی؛ سپهیان قره‌بابا، اصغر. (۱۳۸۸). **تأثیر آزاد سازی تجاری و مالی بر اندازه دولت**. **مطالعه موردی: ایران**. مطالعات اقتصاد بین‌الملل. ۲۰(۲): ۷۴-۶۱. قابل بازیابی از: <https://www.sid.ir/fa/Journal/ViewPaper.aspx?ID=129160>
- قادری، طاهره؛ عالی‌زاده، اسماعیل. (۱۳۹۲). **سیاست‌های دولت و توسعه سیاسی در ایران (۱۳۸۴-۱۳۶۸)**. علوم اجتماعی. ۶۰(۱-۴۲). قابل بازیابی از: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=211945>
- همدی خطبه‌سرا، ابوالفضل (۱۳۸۳). **فساد مالی، علل، زمینه‌ها و راهبردهای مبارزه با آن**. تهران: نشر پژوهشکده مطالعات راهبردی.

- Ackerman, P. & Beyerle, S. (2014). **Lessons from Civil Resistance for the Battle against Financial Corruption**. *Diogenes*, 61(3), 82–96. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/0392192115620757>
- Albanese, J. S., Artello, K. (2018). **Focusing anti-corruption efforts more effectively: An empirical look at offender motivation—Positive**, classical, structural and ethical approaches. *Advances in Applied Sociology*, 8(6): 471–485. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/325852347_Focusing_Anti-Corruption_Efforts_More_Effectively_An_Empirical_Look_at_Offender_Motivation-Positive_Classical_Structural_and_Ethical_Approaches
- Batabyal, S., & Chowdhury, A. (2015). **Curbing corruption, financial development and income inequality**. *Progress in Development Studies*, 15(1) : 49–72. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/1464993414546980>.
- Chowdhury, Sh. K. (2004). **The effect of democracy and press freedom on corruption: an empirical test**, *Economics Letters*, 85 (1) 93–101. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0165176504001417>
- Florini, A. M. (2012). **The third force: The rise of transnational civil society**. Brookings Institution Press.
- Goel, R. K.; Nelson, M. A. (2005). **Economic freedom versus political freedom: cross-country influences on corruption**, Conference on Banking and Finance and the Institute of Economics, Zagreb. University of Adelaide and Flinders University, Pp 121-133.
- Hajdu, M., Pápay, B., Szántó, Z., & Tóth, I. J. (2018). **Content analysis of corruption coverage: Cross-national differences and commonalities**. *European Journal of Communication*, 33(1), 7–21. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/0267323117750673>
- Kalenborn, Ch. Lessmann, Ch. (2013) **The impact of democracy and press freedom on corruption: Conditionality matters**, *Journal of Policy Modeling* 35 (6): 857–886. Retrieved from: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2144137
- Kellam, M., & Stein, E. A. (2016). **Silencing critics: Why and how presidents restrict media freedom in democracies**. *Comparative Political Studies*, 49(1): 36–77.
- Mukherjee, D. (2018). **Corruption in International Business: Does Economic Globalization Help?** *Global Business Review*, 19(3), 623–634. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/0972150917713841>
- Sandholtz, W.; Koetzle W. (2000). **Accounting for Corruption: Economic Structure, Democracy, and Trade**, *International Studies Quarterly*, 44(1), 31-50. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/3013968>
- Shen, C; Williamson, B.J. (2005): **Corruption, Democracy, Economic Freedom, and state strength, A Cross-national analysis**, *International Journal of Comparative Sociology*, 46(4), 237-346. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0020715205059206>
- Slager, R. (2017). **The Discursive Construction of Corruption Risk**. *Journal of Management Inquiry*, 26(4), 366–382. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/1056492616686839>
- Vera, S. B. (2020). **Accepting or Resisting? Citizen Responses to Corruption Across Varying Levels of Competence and Corruption Prevalence**. *Political Studies*, 68(3), 653–670. Retrieved from:

<https://doi.org/10.1177/0032321719868210>

-Zakari, M. B., & Button, M. (2021). **Confronting the Monolith: Insider Accounts of the Nature and Techniques of Corruption in Nigeria**. Journal of KI1 [White Collar and Corporate Crime.1-9 Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/2631309X211004567>.